

Kerékjártó Béla világhírű magyar matematikus életrajzi adattára és életútleírása¹

Biographical data repository and life story of world-famous Hungarian mathematician, Béla Kerékjártó

dr. Kovács I. Gábor CSc. c. egyetemi tanár

ELTE Társadalomtudományi Kar Összehasonlító Történeti Szociológia Tanszék

kovacs.istvan.gabor@tatk.elte.hu

Initially submitted Febr10., 2022; accepted for publication March 2, 2022

Abstract

This study presents the life and career of Béla Kerékjártó: an internationally recognised Hungarian mathematician who decided at the age of 48. His career is characterized by a special tension arising from his dual background: his father's family belonged to a protestant community of Borsod County and was proud of its noble origin; whereas his mother was born into a Jewish retail family in Budapest. Following his father's early disease he was raised by his mother, who was baptised for the sake of his husband. Kerékjártó's mathematical talent became soon obvious – he used the noble version of his family name from his very first scientific publication at the age of 20. He became creative in a new field of modern geometry, in topology and entered the international scientific community at a young age. He was a welcome lecturer at European and American universities alike and purposeful extended his international network. He was 23 when defended his habilitation theses and became a professor and member of the famous mathematical school at the University of Szeged after dramatic events when he was 27. He was also awarded the membership in the Hungarian Academy of Sciences and was invited as a professor at the University of Budapest. He spent several successful years also in the Hungarian cultural diplomacy. According to official documents of his life, his Jewish origin was never a concern, moreover, it had never become public. He was not even detained after the German occupation. He published seminal books on topography. In a new era after WW2 in 1945, he was considered a leftist bourgeois

kulcsszavak

egyetemi tanári életpálya, professzori kinevezések drámái, matematikusok nemzetközi kapcsolathálója, topológia, nemzetközi tudományos karrier, kulturális diplomácia, zsidó származás titka

keywords

university professor career, drama of professorial appointment, international network of mathematicians, topology, international career, cultural diplomacy, hidden Jewish origin

Kerékjártó Béla

matematikus

(Budapest, 1898. október 1. – Mátraháza, Heves m., 1946. május 26.; az újpesti Megyeri temetőben nyugszik.)

Apai ág

¹ Készült az NKFIH K128942 sz. projektje támogatásával

Nemesség: A Keréky család felmenői a 18. és a 19. században kétségtelen nemesként éltek, többnyire mint kurialisták. Nem dönthető el azonban bizonyosan, hogy a 17. századi címeres levél adományozások közül melyik köthető ehhez a Keréky családhoz. Mindenesetre azt a vetsei előnevet használták, amelyet a Liber Regii 1686-os címeres levele tartalmazott. Keréky néven a 17. században hirdettek ki nemességadományozást Abaúj és Torna megyében, illetve Borsod megyében többször is. Az 1754-55-ös országos nemességvizsgálatkor viszont csak Borsodban írtak össze Keréky néven nemeseket. A családi hagyományban a vetsei mellett a csáthy előnév is előfordult, s a családnak még a rendi korszakban élt utolsó tagja valóban Mezőcsát mezővárosban született s a népes dél-borsodi református kisnemességhez tartozott.

Apja: Keréky Károly (ref., Hejőpapi, Borsod m., 1853. febr. 13. – Újpest, 1907. nov. 9.) Fiatal korában tanúja volt a családi birtok elvesztésének. 1865 szeptemberében, 12 évesen iratták be a sárospataki ref. kollégium gimnáziumának II. osztályába. A VI. osztály második félévében már nem volt Sárospatakon. A VIII. osztályt a miskolci református gimnáziumban végezte, s itt is érettségizett 1872-ben. 1872. október 6-án iratkozott be a budapesti református teológiai akadémiára, de 1872-73 első félévében a tudományegyetem bölcsészkarán is rendkívüli hallgató volt. 1876 és 1878 között két tanéven át ugyanitt matematikát tanult. Valamikor a műegyetemen is kellett tanulnia, mert a Tiszti cím- és névtárak szerint az 1880-as években (1883-1887) a Pénzügyminisztérium Állandó kataszterének budapesti Felmérési Felügyelőségén segédmérnöki beosztásban dolgozott. Amikor ezt a felügyelőséget Esztergomba helyezették, akkor 1887-ben átlépett a székesfőváros szolgálatába. A Budapest Székesfőváros Főpolgármesteri Hivatalának számvevőségén műszaki számtisztként működött (a Budapesti Lakcímtárban 1888-ban és 1890-ben mérnöknek szerepelt, de bizonyos, hogy sem mérnöki oklevéllel, sem műegyetemi abszolutóriummal nem rendelkezett). 1895-től haláláig a Főváros Főpolgármesteri Hivatalában a számvevőségen szolgált mint II. oszt. számtiszt. Halotti anyakönyvében és gyászjelentésén székesfővárosi számvevőségi számvizsgáló. Negyvenegy évesen házasodott meg. 1902 után Újpestra költöztek. Mellőzte a nemesi előnevet s családi nevét Keréky helyett következetesen Kerékyként használta. Ötvennégy évesen hunyt el.

Testvére: **Keréky Vince** (ref., Tiszakeszi, Borsod m., 1848. aug. 29.)

Apai nagyapja: nemes **Keréky István** (ref., Hejőpapi, 1824. nov. 28. -) Fia sárospataki tanulmányai idején mint apát földművesként jegyezték be. 1848 előtt nemesi közbirtokos volt Hejőpapiiban. Hejőpapi nemesi község volt református lakosokkal. Királyi adománnyal 1700-ban alapították újjá az ónodi vár volt vitézeivel.

Apai nagyanyja: nemes **Orosz Eszter** (ref., Tiszakeszi, 1824. szept. 30. -) Házasságkötés: Tiszakeszi, 1846. márc. 25.

Testvérei:

1. Orosz Julianna (ref., Tiszakeszi, 1821. aug. 10.- kisgyerekként meghalt);

2. Orosz Pál (ref., Tiszakeszi, 1828. máj. 25.-);

3. Orosz Julianna (ref., Tiszakeszi, 1830. ápr. 11. -). A keresztszülők is a település nagyszámú nemesi kisbirtokosai közül kerültek ki.

Apai dédapa I.: nemes **Keréky István** (ref., Mezőcsát, 1798. okt. 28. – Hejőpapi, 1835. dec. 18.) Mezőcsáti közbirtokos, aki Hejőpapi nemesi községből házasodott, majd oda is költözött. Mezőcsát a reformkorban 5000 lelkes református mezőváros volt. 17 ezer holdas határának fele a népes nemesi közbirtokosságé volt. A keresztszülők és esküvői tanúk is közülük kerültek ki.

Apai dédanya I.: nemes **Sütő Julianna** (ref., Miskolc, 1801. dec. 5. -) Házasságkötés: Hejőpapi, 1821. febr. 20. (A megözvegyült Sütő Juliannának ez a második házassága volt. Az első házasságát is Hejőpapiiban kötötte 1819. jan. 18-án a szintén hejőpapi nemes ifjú Tolvaj Ferencsel.) A Sütő család egyike annak a 35 famíliának, amelyeket Fényes Elek felsorolt 1851-ben Magyarország geographiai szótárában a nemesi község jelesebb birtokosaiként.

Apai dédapa II.: nemes ifj. **Orosz György** (ref., Tiszakeszi, 1794. máj. 6. – 1846-ban már nem élt)

Apai dédanya II.: nemes **Tóth Julianna** (ref., Hejőpapi, 1797. aug. 24. -) Házasságkötés: Hejőpapi, 1819. márc. 16. A Tóth család is szerepel a hejőpapi birtokosok Fényes Elek-féle 1851-es listáján. A keresztszülők is ebből a nemesi kisbirtokosi körből származtak.

Apai dédapa I. szülei: nemes **Kerékjártó István** és nemes **Kontz Erzsébet**. (Mezőcsáton éltek.)

Apai dédanya I. szülei: nemes **Sütő Ferenc** és nemes **Fodor Eszter** (Miskolcon éltek.)

Apai dédapa II. szülei: nemes **Orosz István** és nemes **Vincze Éva**. (Tiszakesziben éltek.)

Apai dédanya II. apja: nemes **Tóth István** (Hejőpapiban élt.)

Anyai ág

Anyja: **Holczer Berta** [1894. okt. 4-ig Holczer Pepi] (ref., 1894. okt. 4. előtt izr., Mezőtúr, Jász-Nagykunszolnok m., 1868. dec. 16. – Bp., 1959.). Házasságkötés: Budapest, Kálvin tér, 1894. okt. 22. (18 nappal a menyasszony megkeresztelkedése után, a szabályszerű háromszori kihirdetést követően). Művelt hölgyként tartották számon. Fia tőle tanulta az irodalmi német nyelvet. Férje halála után megözvegyülve egyedül gondoskodott három gyermeke neveléséről és taníttatásáról.

Testvérei:

1. Holczer Gizella (izr., Mezőtúr, 1860. márc. 5. -);

2. Holczer Sára (izr., Mezőtúr, 1864. nov. 15.-);

3. Holczer Manó (izr., Mezőtúr, 1866. ápr. 25. -);

4. Holczer Áron (izr., Mezőtúr, 1871. ápr. 27. -)

Anyai nagyapja: **Holczer Károly** (izr., -) Mezőtúri majd budapesti kereskedő. 1890-ben Budapesten, az Almásy téren, majd 1894-ben a VI. kerületi Rózsa utcában volt kávézó, de a Kerepesi úton is volt boltja.

Anyai nagyanyja: **Wolf Anna** (izr.) 1892-ben és 1897-ben az ő nevében van a Kerepesi úti családi bolt.

Saját család

Testvérei: 1. Kerékjártó Gizella (ref., Bp./Újpest-); 2. Kerékjártó Margit (ref., Bp./Újpest, 1901 – Bp., 1988. nov. 4.) Fogász szakorvos. 1928-ban Budapesten szerezte oklevelét, s Újpesten kezdte el az orvosi praxist. 1942-ben már férje mellett, a Mátraházai állami szanatóriumban dolgozott. Férje: Lányi Andor (ref., Szolnok, 1894. nov. 21. -) Belgyógyász főorvos. 1920-ban Budapesten szerezte oklevelét. 1921-ben az egyetem belgyógyászati klinikáján díjtalan gyakornok, 1933-ban már a Mátraházai m. kir. Horthy Miklós Gyógyintézet (állami szanatórium) főorvosa, 1942-ben igazgató-főorvosa. 1945 után ő szervezte újjá az intézetet, amelyet még 1954-ben is ő igazgatott.

Felesége: Kronbauer Lisette/Liselotte (evang., Göttingen, 1906 – Hamburg, 1998). Házasságkötés: Göttingen, 1924. dec. 6. Apjának, Joseph Richard Friedrich Kronbauernek könyvesboltja volt Göttingenben: Buchhandlung für Universitätswissenschaften und schöne Literatur. Tulajdonosa volt a Verlag von Friedrich Kronbauer Göttingen kiadónak. Liselotte a patinás göttingeni leányiskola (Oberlyzeum/Oberschule für Mädchen/Gymnasium für Mädchen/Hainberg Gymnasium) tanulója volt hétéves korától kilenc éven át (1913-1922), de érettségét nem szerzett. 1926-tól Magyarországon élt, előbb Szegeden, majd 1938-tól Budapesten. Férje halála után tíz évvel, 1956-ban elhagyta Magyarországot, s Hamburgba ment, ahol Margit lánya pszichológiát tanult az egyetemen. Margit professzora, Bondy révén állást kapott az egyetemen. 1957-től egy másik professzor-özvegygel együtt diáktanácsadóként működött 1974-es nyugdíjazásáig. A tanácsadó/Beratungstelle a hamburgi egyetem újszerű, fontos szolgáltatása volt a hallgatók számára.

Gyermekei: 1. Kerékjártó Margit (ref., Szeged, 1926. ápr. 26. – Hamburg, 2009. márc. 5.) Hamburgi egyetemi tanár, az orvosi pszichológia németországi úttörője. 16 éves korában gyermekparalízis miatt toloszékbe kényszerült. 1946-ban iratkozott be a Pázmány Péter Tudományegyetemen bölcsészkarára, ahol négy évig biológiát és pszichológiát tanult. Politikai okokból kizárták az egyetemről. Még az 1956-os forradalom előtt

anyjával együtt Hamburgba települt át, ahol 1957-ben szerzett diplomát pszichológiából. 1958-tól 1962-ig Curt Wender Bondy (Hamburg 1894. ápr. 3. – Hamburg, 1972. jún. 17.), a Buchenwaldot is megjárt, majd Hollandiába, Angliába, illetve az USA-ba emigrált s 1949-ben Hamburgba professzorként visszatérő pszichológus, szociálpedagógus mellett volt asszisztens az egyetem Pszichológiai Intézetében. 1967-ben habilitált. 1970-től a Hamburg-Eppendorfi egyetemi orvosi központban az Orvosi Pszichológiai tanszéken dolgozott. 1975-től ugyanitt professzorként működött 1990-es nyugdíjazásáig. A Német Orvosi Pszichológiai Társaság első elnöke (1981-1985), a Német Pszicho-Onkológiai Társaság alapító elnöke. A Medical Psychology című periodika társalapítója (1974); 2. dr. Kerékjártó Béla (ref., Szeged, 1929. szept. 11. -) 1947-ben iratkozott be a budapesti tudományegyetemen bölcsészkarára.

Személyes adatok

Vallása: ref.

Középiskola: 1908–1916: újpesti kir. áll. főgimn., I–VIII. oszt.; érettségi ugyanott: 1916. jún. 26.

Felsőfokú tanulmányok Mo.-n: bp.-i tud. egy., bölcsészettudományi kar, 1916-1919

Külföldi tanulmányok, ösztöndíjak: berlini egyetem, 1920. márc.-szept., állami ösztöndíjjal; lausanne-i egyetem, 1920. okt.-1921. márc.; Göttingen, Rockefeller Foundation, International Education Board ösztöndíjasa, 1924-25; két évig Princetonban vendégprofesszor

Oklevél: bp.-i tud. egy., bölcsészettudományi kar, 1920. febr. 14., matematika-fizika tanár

Nyelvismeret: német, angol, francia, olasz, spanyol, latin

Tudományos fokozatok: bp.-i tud. egy., bölcsészettudományi kar, bölcsészdoktor, 1920. febr. 14.; szegedi tud. egy., mat. és természettud. kar, 1922. jan. 16., analízis és geometria magántanára

Nyilvános rendkívüli egy. tanár: szegedi tud. egy., mat. és természettud. kar, 1925. nov. 30., geometria és ábrázoló geometria

Nyilvános rendes egy. tanár: szegedi tud. egy., mat. és természettud. kar, 1929. okt. 10., geometria és ábrázoló geometria; bp.-i tud. egy., bölcsészettud. kar, 1938. júl. 28., felsőbb geometria

Egyetemi tisztségek: szegedi tud. egy., mat. és természettud. kar, dékán, 1933-34

MTA tagság: levelező tag: 1934. máj. 11., rendes tag: 1945. máj. 30.

Tudományos, művészeti társulat, egyesület: Eötvös Loránd Matematikai és Fizikai Társ. tagja, vál. tag (1933-); a Magyar Természettudományi Akadémia tagja 1945. szept. 6-tól

Külföldi és nemzetközi tudományos társ.: amerikai National Academy of Sciences geometriai biz. tagja (1924); National Research Council geometriai biz. tagja; Société Royale des Sciences de Liege lev. tag (1937); Deutsche Mathematiker Vereinigung (1922-); American Mathematical Society (1924-); Société Mathématique de France (1930)

Szerkesztői tagság: Acta Scientiarum Mathematicarum Szeged (társszerk.) 1933-tól

Közéleti társaság, szerep: Magyar-Francia Társaság elnöke (1945. szept. 6. -); Szegedi Egyetem Barátainak Egyesülete vál. tag (1934-38); Kitartás Egyetemi Atletikai Klub (1934-?)

Állami testületek, tanácsok: Orsz. Középiskolai Tanárvizsgáló Biz. (1927-); Orsz. Tanítóképzőintézeti Tanárvizsgáló Biz. tagja (1927-); szegedi Természettudományi Kutatási Bizottság rendes tagja (1930-38); Szellemi Együttműködés magyar nemzeti biz. tagja (1937-), majd állandó titkára (1938-1940)

Kitüntetések: MTA Kornfeld Zsigmond-jutalma (1940. ápr.)

Életút

Kerékjártó Béla apai ágon a népes dél-borsodi református kismemességéből származott. A Kerékjártók Mezőcsáton, a református mezővárosban éltek, ahol a 17 000 holdas határ fele a nemesi közbirtokosságé volt. (Az eredeti vetsei mellett ezért használták a csáthy előnevet is.) Innen házasodtak Tiszakeszibe, majd Hejőpáriba. Az apai ági dédszülők és ükszülők mind kismemesek voltak. A rendi korszak utolsó nemzedéke

Hejőpapi nemesi községben élt, amelyet 1700-ban királyi adománnyal alapítottak újjá az ónodi vár volt vitézeivel. Az anyakönyvek tanúsága szerint itt különösen adtak a nemességhez tartozásra. A családi hagyomány szerint az 1853-ban született apa, Károly már a családi birtok elvesztésének volt a tanúja. Mindenesetre a családból ő volt a második, akit tanítottak. (Nagybátyja, Kerékjártó Elek 1857-ben kezdett a miskolci ref. gimnáziumban.) 1865-ben, 12 évesen írták be a sárospataki ref. gimnázium második osztályába. Apját – a professzor nagyapját – itt már egyszerűen földművesként jegyezték be az iskolai anyakönyvbe. A család addig következetesen használt, választékos, nemesi jellegű Kerékjártó névhasználatát 1865-ben a gimnáziumban az egyszerű Kerékgyártóra váltott. Így írták Sárospatakon s a miskolci református gimnáziumban is, ahol Károly a gimnázium 8. osztályát végezve érettségizett. Ezután 1872-ben nem az egyházkerület sárospataki teológiájára, hanem a budapesti református teológiára iratkozott be. Talán azért, mert a hagyományos papi pálya mellett eleve más, modernebb professziók is érdekelték, amelyek a fővárosban elérhetőbbek voltak. Az első pesti félévben a tudományegyetem bölcsészkarán is rendkívüli hallgató lett, s 1876 és 1878 között két teljes tanéven át ugyanitt matematikát tanult. Valószínűleg a műegyetemen is tanulhatott, mert néhány évig (1883-1887) a Pénzügyminisztérium Állandó kateszterének budapesti Felmérési Felügyelőségén segédmérnöki beosztásban dolgozott. Mérnöki oklevelet azonban bizonyosan nem szerzett, sőt műegyetemi abszolutóriumot sem. 1887-ben a főváros szolgálatába lépett. 1895-től haláláig a Székesfőváros Polgármesteri Hivatalában működött, mint II. osztályú műszaki számtiszt. (Gyászjelentésén számvevőségi számvizsgálóként szerepel.) A családi hagyomány szerint polgári gondolkodása miatt tudatosan használta a puritán Kerékgyártó nevet. Nemesi előnevet kétségtelenül nem használt s születési anyakönyvi bejegyzésén kívül később mindenütt következetesen Kerékgyártóként szerepelt. 1885-86-ban még Budán lakott, de aztán a VI., a VII. és a VIII. kerületben nagyon sok helyen megfordult. Többek között a Kerepesi út 41. szám alatt is, ahol későbbi anyósának boltja volt.

41 évesen házasodott meg. 1894-ben vette el a 26 éves Holczer Bertát, aki Mezőtúron 1868-ban izraelita kereskedőcsaládban született. A Holczer család később Budapestre költözött. Berta apja, Holczer Károly kávézó volt, de a családnak boltja is működött. A száz évekre visszamenően református felekezeti endogámiában élt közösségből származó völegény a jelek szerint fontosnak tartotta, hogy felesége is az ő felekezetéhez tartozzon. Így az esküvő előtt három héttel Holczer Berta a Kálvin téri református gyülekezetben megkeresztelkedett, majd a legszabályosabb háromszori kihirdetés után került sor 1894. október 22-én az esküvőre szintén a Kálvin téren. Holczer Bertára a család úgy emlékezett, mint művelt hölgyre, aki tökéletes tisztasággal beszélt az irodalmi német nyelvet. A házaspárnak Pesten három gyermeke született, s 1902 körül a még önálló városnak számító, gyorsan fejlődő közeli Újpesten költöztek saját otthonba. Kerékjártó Béla még csak kilenc esztendő volt, amikor apja 1907-ben tüdőbajban elhunyt. Holczer Berta megözvegyülve egyedül gondoskodott a három gyerek neveléséről és tanításáról. Bélát 1908-ban az 1905-ben megnyílt helyi állami főgimnáziumba íratta be, ahol jó teljesítménye alapján tandíjmentes lett. Különlegesen jó adottságai voltak a nyelvtanuláshoz. Az elsősorban édesanyjától tanult német nyelven kívül már gimnazistaként több nyelv tanulását elkezdte. A francia és az olasz nyelv elsajátítását segítette alapos latin nyelvismerete. Később angolul és spanyolul is megtanult. A középiskola felső tagozatán német nyelvű egyetemi jegyzetektől kezdett magasabb matematikát tanulni. Még gimnazista volt, amikor egyik írását elküldte Luitzen Egbertus Jan Brouwernek, az amszterdami matematika professzornak a topológia egyik megalapítójának. Testvérének, Margitnak az emlékezete szerint Brouwer a válaszában „prof. Dr. Kerékjártó Bélának” címezte. A nyelvtanulás és a matematikai érdeklődés mellett hegedülni, majd zongorázni tanult. Utóbbit olyan magas szinten művelte, hogy amikor 1924-25-ben Princetonban Dohnányi Ernő (1877-1960), a világhírű magyar zeneszerző és zongoraművész meghallgatta játékát, akkor azt javasolta, hogy legyen hivatásos zongoraművész.

Nyolcadik gimnazista korában, 1916. március 15-ikén az iskolai megemlékezésen Kerékjártó Béla mondta az ünnepi beszédet. 1916. június 26-ikán színjeles eredménnyel leérettségizett. A tanári kar először

neki ítélte oda az „Érettségit tett ifjak jutalomdíj alapítványa” díját. A budapesti tudományegyetemre iratkozott be, ahol tanárnak készülve matematikát és fizikát tanult. A legtöbb kurzust Beke Manó (1862-1946) és Fejér Lipót (1880-1959) professzoroknál vette fel. Mindkét mestere tanult a göttingeni egyetem híres professzorainál is. Beke Manó a századfordulótól vezető szerepet töltött be a magyarországi matematika oktatás reformtörekvéseiben. Fejér Lipót – Riesz Frigyessel (1880-1956) együtt – itthon és nemzetközileg is nemzedékének legismertebb magyar matematikusa volt. Tagja volt a Göttingeni Kir. Tudományos Társaságnak és szerkesztőbizottsági tagja a rangos berlini *Mathematische Zeitschrift* című periodikának. Párizsban is tanult s jó kapcsolatai voltak a francia matematikusokkal is. Kerékjártó rajtuk kívül hallgatta Dávid Lajost (1881-1962), Demeczky Mihályt (1855-1920), Suták József (1865-1954) matematikai és Eötvös Loránd (1848-1919), Fröhlich Izidor (1853-1931), valamint Rybár István (1886-1971) fizikai előadásait. A műegyetemen szintén hallgatott előadásokat.

Az 1921 áprilisában a habilitációs eljárás elindításakor készült önéletrajzában ezt írta: „Az 1916/17., 1917/18., 1918/19. tanévekben a budapesti m. kir. tudományegyetemen hallgattam matematikai és természettudományi előadásokat. 1918 áprilisától 1920 februárig a báró Eötvös Loránd-féle geofizikai kutatásoknál obszervátorként voltam alkalmazva. 1920 januárjában a budapesti m. kir. tudományegyetemen bölcsészdoktori szigorlatot tettem matematikából mint főtárgyból, s az elméleti és kísérleti fizikából mint melléktárgyakként.” 1920. február 14-én avatták bölcsészdoktorrá. Disszertációjának címe: „A kör és a gömbfelület átalakulásairól és véges csoportjairól.” A disszertáció részletei már korábban megjelentek. A *Mathematische Annalen* 1919. évi 80. évfolyamában három közleménye olvasható, a *Mathematische Annalen* és *Természettudományi Értesítőben* (1919) egy írása, s egy amszterdami periodikában szintén 1919-ben két tanulmánya. Első dolgozatát (Über die Brouwerschen Fixpunktsätze), amelyet a *Mathematische Annalen* szerkesztője, Constantin Carathéodory (1873-1950) közlésre elfogadott, 1918. március 18-án szignálta. Itt családneve ősi változatához, a „Kerékjártó” formához tért vissza. Születési anyakönyvétől kezdve ugyanis mind a gimnáziumban, mind az egyetemen Kerékjártó névvel szerepelt. Sőt most nemesi származását is jelezte: „B. von Kerékjártó”. Ettől kezdve közleményeit németül rendre mint Béla von Kerékjártó, s franciául mint Béla de Kerékjártó jegyezte. Gyakran angolul is Béla von Kerékjártóként említik. Ez a névváltozat olyannyira rögzült, hogy lánya, Margit (1926-2009) – aki Hamburgban 1975-ben lett az orvosi pszichológia professzora – a német tudományosságban szintén Margit von Kerékjártóként szerepel.

A doktorálás után állami ösztöndíjjal tanulmányútra ment Berlinbe, ahol 1920. március 3-tól szeptember 17-ig tartózkodott. Már idézett önéletrajzában azt írja, hogy „részint az egyetemi előadásokon és szemináriumokon vettem részt, másfelől az ottani matematikusokkal való személyes érintkezés révén folytattam matematikai kiképzésemet.” Szeptember 18-án Göttingenbe utazott, majd másnap tovább ment Bad Nauheimbe, ahol részt vett a Naturforscherversammlungon, s előadást is tartott. A doktori disszertációját mutatta be *Über topologische Involutionen und Abbildungen* címmel. Itt ismerkedett meg William Henry Young (1863-1942) matematikussal, aki 1919-től 1923-ig volt az első, 1872-ben alapított wales-i egyetem (Aberystwyth-ban) professzora, de ekkor, szintén matematikus felségével Lausanne-ban élt. Young professzor Kerékjártó Bélát felvette a wales-i egyetem előadó asszisztensének, aki 1920 októberétől 1921 márciusáig Lausanne-ban élt a Young családnál. Erről az idézett önéletrajzban ezt írja: „Lausanne-ban W. H. Young professzorral kapcsolatban folytattam matematikai vizsgálatokat s készítettem előadásokat halmazelméleti topológiából, algebrai és Abel-függvények elméletéből és csoportelméletéről. Szinte egyetemi tanulmányaim kezdetétől fogva foglalkozom a topológia és a halmazelmélet művelésével, melyre speciális vizsgálataim vonatkoznak.” Lausanne-ban a Young családnál töltött időt arra is felhasználta, hogy tökéletesítette angol és francia nyelvtudását. Svájcban március 21-én érkezett az újpesti családi otthonba. Kerékjártó Béla mozgását a világban s életének sok fontos eseményét egyébként azért is

tudjuk elég pontosan követni, mert 1919 júniusától 1944-ig naplót is vezetett. Az ifj. Keréjkártó Béla tulajdonában levő naplót Gáll György is felhasználta Keréjkártó professzorról írott részletes angol nyelvű életrajzi vázlatában, amelyet mi is gyakran figyelembe vettünk.

Az ifjú tudós a következő hónapokat a magántanári minősítés megszerzésére szánta. A kérelemhez csatolt önéletrajzát április 5-ikén keltezte, de csak 1921. október 20-án adta be folyamodását a Ferenc József Tudományegyetem Matematikai és Természettudományi Karához, miután a Kolozsvárról elűzött, ideiglenesen Budán működő univerzitás 1921. október 10-ikén megnyílt Szegeden. Addig a nyarat a Hortobágyon töltötte, ahol a beadandó dolgozatait rendezte, s készült a magántanári vizsgára. Feltehetően azért Szegeden készült habilitálni, mert itt nagyobb esélyt látott az előre haladásra, mint a stabil állományú pesti tanszékeken. Az Analysis és Geometria tárgykör magántanárává habilitálását kérte. A kar Haár Alfréd (1885-1933) professzor javaslata alapján már október 26-án titkosan megszavazta a pályázó személyes minősültségét, annak ellenére, hogy doktori szigorlatától a miniszteri szabályzatban előírt három év helyett még csak két év telt el. Haár professzor ezt a folyamodó korán megindult széles körű tudományos munkásságával, másrészt azzal indokolta, hogy Keréjkártó az előnyös külföldi ajánlattal szemben hazájában óhajtja tudományos működését folytatni. A részletes bírálatra Haár Alfréd és Riesz Frigyes professzorokat jelölték. Riesz Frigyes november 23-ikára elkészítette javaslatát. A benyújtott 15 – részben megjelent, részben sajtó alatt levő – dolgozat többségét érdemben bemutatta, méltatta. Valamennyi írás elismert, előkelő folyóiratokban jelent meg, illetve ilyen periodikákban fogadták el közlésre. Riesz végül megállapította: „Keréjkártó Béla vállalkozási kedvét általában a szaktársai érdeklődésének homlokterében álló problémakörök igazolták; rég kipróbált, elismert tudósokkal versenyezve igyekezett azokat előbbre vinni. Nagyon korán, 1918 végén, alig húszesztendőskorában kapcsolódott be a nemzetközi tudományos életbe, azóta jól állja a versenyt. Tehetsége, tudása sokat ígér; különösen, ha mohó kutatási vágyát erős önkritikával szabályozza.” Haár Alfréd december 1-én elkészült jelentésében összefoglalóan ezt írja: „Keréjkártó dolgozataiban azt a diszciplínát fejleszti, mely az utóbbi esztendőkből különösen Brouwer vizsgálatai folytán indult virágzásnak. Ennek az iránynak programja a ponthalmazoknak és a valós változós függvények elméletének eredményeit és módszereit az analysis situsra alkalmazza. Egyik-másik dolgozatában igen finom és éles megjegyzésekkel sikerül neki már classikussá vált tételek bizonyítását egyszerűsíteni... Keréjkártó rendkívül originális, nagy intuícióval bíró matematikus, aki tudományunkat még sok szép eredménnyel fogja gazdagítani... Keréjkártó további fejlődését is kedvezően fogja befolyásolni a rendszeres előadások megtartása.”

A kar december 12-i rendes ülésén a bírálók jelentését egyhangúlag elfogadták, s a jelöltet magántanári kollokviumra bocsátották. A kollokviumot a karnak még ebben az ülésében megtartották, elfogadták és a próbaelőadást december 15-re kitűzték. December 15-én Keréjkártó Béla megtartotta az Analysis és Geometria halmazelméleti és topológiai alapjairól című előadását, amelyet a kiküldött bizottság – Riesz Frigyes dékán elnökletével Haár Alfréd és Ortway Rudolf (1885-1945) – elfogadott, és a kartól nyert felhatalmazás alapján a venia legendit megadta. A habilitáció dokumentációját már másnap, december 16-án felterjesztették a minisztériumba. A miniszteri megerősítés 1922. január 16-án megjelent a Közlönyben. Ez az ügymenet valószínűleg rekord gyorsaságú volt, amit azzal magyarázhatunk, hogy ekkor Riesz Frigyes volt a szegedi egyetem matematikai és természettudományi karának dékánja, s előrelátóan szerette volna a kialakuló szegedi matematikai iskola utánpótlását biztosítani Keréjkártónak, a reményteljes ifjú tudósnak a megszerzésével. A habilitációt követően Keréjkártó az 1921/22-es tanév második félévében két magántanári kollokviumot is tartott Bevezetés a halmazelméletbe és topológiába illetve Lineáris leképezések címmel. Közben habilitációs előadása 1922-ben megjelent a Riesz és Haár professzorok ekkor alapított Acta Scientiarum Mathematicarum című szegedi periodika első kötetében. Ennek a világszínvonalú kiadványnak egyébként nagy szerepe volt a kialakuló szegedi matematikai iskola nemzetközi kapcsolatainak a

megalapozásában. Keréjkjártó előadást tartott a Matematikai és Fizikai Társulatban is, ami 1922-ben megjelent a társulat kiadványában, a Matematikai és Fizikai Lapok 29. kötetében. Ez a közleménye angolul is megjelent a Proceedings of the London Mathematical Society című folyóiratban. Ez volt az első angol nyelvű közlése. A Magyar Tudományos Akadémia folyóiratában, a Matematikai és Természettudományi Értesítőben az 1919. és az 1921. évi cikkei után 1922-ben (39. kötet) három tanulmánya jelent meg.

1922-ben, mint szegedi magántanárt meghívták a göttingai egyetemre, ahol akkoriban David Hilbert (1873-1943) körül az európai matematika egyik fontos központja alakult ki. A nyári szemeszterben Keréjkjártó itt tartott előadást Vorlesungen über Topologie címen. Majd az 1922/23. téli szemeszterben a porosz kultuszminisztériumtól nyert megbízatás (Lehrauftrag) alapján ugyanitt Matematische Betrachtungen zur Kosmogonie címmel adott elő. Közben még 1922 szeptemberének végén részt vett és előadást tartott a Leipziger Naturforscherwesammlungon. Ez az előadása 1923-ban a Jahresbericht der Deutsche Mathematiker Vereinigung 31. kötetében jelent meg. 1922 karácsonya után Göttingenből egy hétre a bresloui (Wroclaw) egyetemre is ellátogatott. A göttingeni nyári szemeszterben tartott kurzusa Vorlesungen über Topologie címmel 1923-ban a berlini Springer kiadónál jelent meg a rangos Grundlehren der mathematischen Wissenschaften sorozatban. A mű egy fejezetet szentelt Keréjkjártó első levelező/konzultációs partnere, Brouwer és iskolája a felületi topológiával kapcsolatos eredményeinek, de túlnyomórészt saját kutatási eredményeit tartalmazta. A 270 oldalas könyv a felület-topológia első monografikus tárgyalása volt, s inspirálóan hatott a matematika ezen új ágának a fejlődésére. Hermann Weyl (1885-1955) a Deutsche Mathematiker Vereinigung elnöke úgy nyilatkozott, hogy ez a könyv teljesen megváltoztatta a topológiáról alkotott nézeteit. Weyl a könyvet az újabb matematikai irodalom legszebb, leghatásosabb művének nevezte. Erről az időszakról írták később, 1934-ben a jeles magyar matematikusok, amikor Keréjkjártót MTA tagnak ajánlották, hogy „kiváló külföldi egyetemek vetekedtek abban, hogy őt vendéglőadóul megnyerjék”.

1923 elején újabb lehetőségek nyíltak meg előtte. Maurice Renè Frèchet (1878-1973) francia protestáns matematikus, aki a világháború után 1919-től a nagy állami támogatással fejlesztett Strassbourgi Egyetem Matematikai Intézetének igazgatója volt (1928-tól pedig a Sorbonne professzora), Göttingenbe elküldött Keréjkjártónak néhány különlenyomatot a topológia elméleti kérdéseivel kapcsolatos eredményeiről. Frèchet a tekintélyes francia tudós a ponthalmazok topológiája és az absztrakt terek elméletének egyik megalapozója volt. Keréjkjártó megragadta a kapcsolatépítés lehetőségét, és válaszként elküldte Strassbourgba frissen megjelent könyvét (Vorlesungen über Topologie) s szakmai levelezésbe kezdett a professzorral. Alicia Filipiak, aki alapos elemzést írt Keréjkjártó utazásairól a Mathematical Communities in the Reconstruction after the Great War. 1918-1928. Trajectories and Institutions. Trends in the History of Science című reprezentatív tanulmánykötetbe, a kapcsolatfelvételt nemcsak a személyes karrier szempontjából értelmezte, hanem úgy ítélte meg, hogy ez része egy olyan kísérletnek is, hogy Magyarország a Trianoni szerződés után megpróbálja visszanyerni egyetemi kapcsolatokon keresztül is régi szellemi dinamizmusát. Úgy látta, hogy Keréjkjártónak fontos volt a „győztes oldal” tudományosságával is kapcsolatba kerülni. Budapesti mestere, Fejér Lipót és szegedi mentora, Riesz Frigyes – még mint kolozsvári professzor – a világháború alatt megszakították gyümölcsöző kapcsolataikat a francia elméleti és alkalmazott matematikai iskolával. (A vesztes országok tudósai még az 1924-es matematikai kongresszusról is ki voltak tiltva.) Keréjkjártó, aki anyanyelvi szinten beszélt és fogalmazott franciául, felvette a megszakadt fonalat, s néhány évig élénk szakmai levelezést folytatott Frèchet-vel. Filipiak szerint a levelezés lenyűgöző képet ad azoknak az éveknak a topológiai aktivitásáról. Megmutatja Keréjkjártó sikeres kapcsolatépítését a francia matematika világával. Topológusként megerősítette nemzetközi státuszát, akit meghívtak egyetemekre, matematikai konferenciákra előadni, s felkérték együttműködésre különböző kiadványokban. Ennek későbbi franciaországi csúcspontja az volt, amikor felkérték Keréjkjártót, hogy az Encyclopedie Francaise matematikai kötetébe írja meg a Topológia fejezetet. A belga Lucien

Godeaux-val (1887-1975) együtt csak ők voltak külföldi szerzők ebben a kötetben. A kapcsolatfelvétel a matematika sztárjának számító Fréchet-vel és a vezető francia tudományos intézményekkel megágyazott a szegedi matematikai iskola nemzetközi reputációjának is, s hozzájárult a szegedi folyóirat, az Acta Scientiarum Mathematicarum ismertségéhez, elismertségéhez.

Göttingeni előadásait befejezve Kerékjártó 1923 március végén hazajött Újpestre, ahol újabb előadássorozatra készült. 1923. április 25-én indult el Újpestről ezúttal Barcelonába. Fontos személyes ügy miatt Göttingen érintésével utazott. Az egyetemi városban töltött idő alatt ugyanis megismerkedett a 16 éves Kronbauer Liselottéval, a patinás egyetemi könyvesbolt és könyvkiadótulajdonos leányával. Április 28-án megtartották az eljegyzést. Az eljegyzés után Kerékjártó május 4-én indult el, s Frankfurton át utazva érkezett Barcelonába. Május 18. és június 30. között az Institut d'Estudis Catalans meghívására tíz előadásból álló kurzust tartott Geometria és függvényelmélet címen. Júliusban a függvényekről adott elő. Barcelonából 1923. szeptember 5-én érkezett Göttingenbe, ahol amerikai előadására készült, ugyanis az 1923/24. és az 1924/25. tanévre meghívták Princetonba egyetemi vendégtanárnak (lecturer), ahová Rockefeller-ösztöndíjjal utazhatott. November 5-én Hamburgban szállt hajóra s 22-ikén érkezett Princetonba. Az első évben Lectures on Topology címmel tartotta előadásait. Találkozott többek között Einsteinnel s a magyar zeneszerzővel, Dohnányival is, de Princetonon kívül is sokfelé megfordult. Négyyszer volt a New York-i egyetemen, de járt Buffalóban, Chikágóban, Washingtonban és Baltimore-ban is. Közben 1924 május végén elindult Európába, hogy eleget tegyen a Sorbonne meghívásának. Június 14. és 20. között a Le cons sur la topologie et ses applications címmel tartotta meg nagyszerű előadássorozatát. A szegedi Actában 1946-ban megjelent Nekrológban azt írták erről, „hogy kivívta a legkiválóbb francia geometerek tiszteletét s a külföldi matematikusokkal való barátsága élete végéig tovább mélyült.” 1924. július 21-én visszatért Göttingenbe, majd augusztus 18-án Újpestre.

Közben a szegedi egyetemnek lehetősége nyílt arra, hogy a még Kolozsváron 1917-ben nyugdíjazott Klug Lipót (1854-1944) professzori állását betöltse. A Geometriai és ábrázoló geometriai intézet átnevezett intézmény professzorának státusára a minisztérium 1924. július 22. és szeptember 18. között hirdette meg a pályázatot a Budapesti Közlönyben. Kerékjártó Béla is beadta a pályázatát a szükséges kellékekkel felszerelve. Riesz és Haár professzorok szinte természetesnek tartották, hogy az immár világhírű ifjú magántanáruk elnyeri az állást. A másik két pályázó közül az egyik középiskolai tanár volt, rite fokozatú doktorival, és nem szerzett magántanári képesítést sem s nem is publikált. A másik pályázó, Szmodics Hildegard summa cum laude doktorált, s a műegyetemen az ábrázoló geometria tanszéken tanársegédként alkalmazták, de neki sem volt magántanári képesítése. Bár 41 éves volt, egyedül a doktori dolgozatát tudta mellékelni, mint tudományos munkát. A kar által kijelölt bizottságnak Riesz és Haár professzorokon kívül referátumot készített Kürschák József (1864-1938), a műegyetem nyilvános rendes tanára is, aki közelebbről ismerte Szmodicsot. Kürschák 1924. november 25-re készítette el véleményét. Kerékjártóról azt írta, hogy „a geometria magyar művelői közt határozottan a legkiválóbb”, s mellette második kandidálásra nem látott okot. Riesz Frigyes és Haár Alfréd jelentésüket 1924. november 29-én jegyezték. Az életrajzi adatok után bemutatták a pályázó tudományos működését. Kerékjártó húsz munkája közül 18-at röviden, de érdemben elemeztek. Megállapították, hogy ezek „sok értékes gondolatot, módszert és eredményt tartalmaznak. Kerékjártó igazi koncepcióját, tudományos felkészültségét, a tudományos vizsgálódásra és különösen a tanításra való rátermettségét, azonban legelső sorban 1923-ban megjelent könyve bizonyítja. A könyv a kétdimenziós topológiának régebbi és újabb eredményeit tárgyalja könnyen érthető, érdekesítő modorban, nagyon szemléletesen, de a szemlélet adta intuíció mellett egyszersmind teljes szigorúsággal. Rendszeres tankönyv formájában talán első feldolgozása azoknak a halmazelméleti és topológiai vizsgálatoknak, melyeknek ismeretére az analysis és geometria művelőinek egyaránt elengedhetetlenül szükségük van.”

Végeredményben Kerékjártó jelölését javasolták, a másik két pályázó mellőzésével. Szmodicsról megjegyezték: „veszélyes precedensnek tartanók tanszékre jelölni olyan szakembert, aki 41 éves korában doktori értekezésén kívül más vizsgálatával nem lépett a tudományos világ elé”. 1924. december 16-án a kari ülés egyetértett a bizottság javaslatával, s 11 igen szavazattal amellet foglalt állást, hogy Kerékjártó első helyen jelöltessék.

Közben Kerékjártó, aki augusztus 18-tól idehaza volt az újpesti családi otthonban, november 14-én visszament Göttingenbe előadásokat tartani, majd mint aki már biztosan számíthat a stabil professzori egzisztenciára, 1924. december 6-án feleségül vette eljegyzett menyasszonyát, az immáron 18 éves Kronbauer Liselottét. Nászútra mentek a kedvelt üdülőhelyre, a Harz-hegységben levő alsó-szászországi Goslarba, a régi császárvárosba, de a karácsonyt már Göttingenben töltötték. A reménybeli szegedi professzor januárban Hamburgban újra hajóra szállt, hogy visszamenjen Princetonba, ahol címzetes professzori ranggal tisztelték meg. Február 5. és május 15. között előadásokat tartott Continuous groups címen. Június 2-án érkezett vissza Európába, s a hamburgi egyetemen a nyári félévben június 2. és július 30. között németül ismételte meg utolsó princetoni előadását: Vorlesungen über kontinuierliche Gruppen.

Mindezekkel egyidőben idehaza krimiszerű fordulatokat vett a szegedi geometria tanszék ügye. Nem deríthető ki, hogy a botanikus Györffy István (1880-1959) dékán pontosan milyen kezdeményezése következtében rendelte el a miniszter, Klebelsberg Kunó a jelölési eljárás megismétlését, mindenesetre az 1925. június 25-i kari ülésen új bizottsági előterjesztéssel újra tárgyalták az ügyet. A tanszék betöltésének előkészítésére kiküldött bizottság mindhárom tagja ezúttal is első helyen egyhangúlag Kerékjártó Bélát jelölte. A második helyen senkit. A harmadik helyre nézve pedig a bizottság két tagja senkit, egy tagja pedig Szmodics Hildegardot. A kibontakozó vita utáni szavazásnál meglepő eredmény született. A Rockefeller-alapítvány támogatásával az USA-ban tanulmányúton levő Fröhlich Pál távollétében tízen szavaztak. Öten támogatták Kerékjártó első helyen való jelölését. A másik öt professzor viszont Szmodicsot tette az első helyre, támaszkodva a bizottság kisebbségi javaslatára, amely őt a harmadik helyen való jelöléssel végül is alkalmasnak minősítette a tanári állásra. A dékán, Györffy István, elnöki szavazatával végül Szmodics mellett döntöttek, őt javasolták az első helyen, s Kerékjártót a második helyen 7 szavazattal, 2 nem és egy üressel szemben. A dékán már június 27-én felküldte az eredményt a miniszternek. A kísérőlevélből az látszik, hogy a döntés egyik oka az az álláspont volt, hogy olyan tanárra van szüksége a karnak, aki kifejezetten „ábrázoló geometriát” tanít, s ennek jobban megfelel Szmodics, aki a műegyetemi asszisztenciában tanársegédként egyértelműen ezt tanítja, s így a tanszék régi jellege is jobban megtartható. Másrészt Györffy levelének volt még egy – a mondatszerkesztés miatt is – nehezen értelmezhető bekezdése: „Régi magyar bajunk, hogy a Külföld, legtöbbször (attól az országtól, ahol éppen lakik-, idegen vérű) tekintélyei szavát sokszor többre becsülték itthon, mint saját vezető szaktekintélyeinek ajánlatát. A Műegyetem kiválóságai is e tanszék jellege megtartását óhajtják. Excellenciádtól mi az Igazság-ot kérjük csupán.”

Mindezt akkor értelmezhetjük igazán, ha elolvassuk az öt professzor különvéleményét, amelyet még az ülés napján, június 25-én megfogalmaztak, s csatoltatták a miniszternek küldendő anyaghoz. [Riesz Frigyes és Haár Alfréd matematikusok; Ortway Rudolf (1885-1945) elméleti fizikus; Kiss Árpád (1889-1968) kémikus; Szentpétery Zsigmond (1880-1952) geológus] Először is leszögezték, hogy ellentétben a műegyetemmel, „a tudományegyetemen a kizárólagosan ábrázoló geometriai tanszéknek létjogosultsága nincs. Ilyen pazarlást még a világ legelőkelőbb egyetemei sem engednek meg maguknak, és az ábrázoló geometriát azokon is híres matematikusok és nem a rajzolásban jártas, kiérdemesült asszisztensek adják elő.” Másrészt kiderül a különvéleményből, hogy Gelei József zoológus vádja nyomán Kerékjártó külföldi tartózkodását hazafias szempontból kifogásolták „az ellene szavazók”. Ehhez azt fűzte hozzá a különvélemény, hogy „Különben Kerékjártót, aki régi, érdemes magyar család tagja, amely család már generációkkal előbb adott tudóst a hazának, személyes érintkezésünkől is ismerjük és becsüljük és tartjuk

olyan jó hazafinak, mint Karunk bármely tagját.” Harmadrészt Kerékjártó pártfogói „több külföldi elismert elsőrangú szaktekintély véleményével támogatták álláspontjukat.” Ehhez taktikusan hozzáfűzték: „az egész matematikus világ élénk figyelemmel kíséri a tanszék sorsát. Meg vagyunk győződve, hogy Nagyméltóságod, úgy is mint tudós, úgy is mint a tudomány lelkes pártfogója nem engedi kockára tenni a magyar tudományosság jó hírnevét, mert nem kételkedünk, hogy Szmodics kinevezése Kerékjártóval szemben világszerte konsternációt keltene.”

Klebelsberg Kunó kultuszminiszter négy hónapig fektette az összekuszálódott ügyet. Kivárta amíg Szegeden új dékán és új rektor lépett hivatalba, s csak 1925. október 14-én írta alá előterjesztését, amelyben Kerékjártó Béla nyilvános rendkívüli tanári kinevezését javasolta a kormányzónak a szegedi magyar királyi Ferenc József Tudományegyetem matematikai és természettudományi karán az üresedésben levő geometriai és ábrázoló geometriai tanszékre. Az előterjesztés korrekten ismertette a pályázókat, az egyetemi előkészítő bizottság javaslatát, a kar szavazását, majd a következő indoklással vezette be saját javaslatát: „Tekintettel arra, hogy az egyetemi tanszékek betöltésénél legnagyobb súllyal a jelöltnek az illető tudományszaknak önálló tudományos művelésére való képessége bír, ezen a téren pedig dr. Kerékjártó dr. Szmodics felett magasan kiemelkedik, mert nem csak a matematikai tudományok legkiválóbb hazai képviselői, hanem világhírű külföldi szaktekintélyek szerint is kiválóképpen jeles tudományos tevékenységet fejt ki, a magam részéről dr. Kerékjártó Béla magántanár kinevezését bátorítom javaslatba hozni.” Megjegyezzük, hogy 1867 után a polgári korszakban az egyetem autonómiájának egyik sarokpontja volt, hogy a megüresedett vagy új tanszékek egyetemi tanárainak kinevezésénél csak azok jöhettek szóba, akiket az egyetem kari testülete személy szerint meghívott vagy a pályázók közül alkalmasnak minősítve rangsorolt. Az első, második vagy harmadik helyen – esetleg equo loco – rangsorolt jelöltek közül volt joga a miniszternek saját belátás szerint javasolni a királynak ill. a kormányzónak. Esetünkben is ez történt. A kormányzó 1925. november 30-án írta alá Kerékjártó rendkívüli tanári kinevezését.

Kerékjártó 1925 nyár végén Princetonból visszatérve a hamburgi előadás után rövid időre még megfordult a Strاسبourgi Egyetemen, de jobbára Göttingenben tartózkodott, majd feleségével hosszabb ideig Milánóban és Velencében pihentek. A november 30-i keltezésű kormányzói kinevezést már Göttingenben kapta meg. 1925. december 21-én Szegeden Csengery János (1856-1945) prorektor előtt letette az egyetemi tanári esküt. Januárban már kapta egyetemi nyrk. tanári illetményét: inflációs pénzben havi 4 millió 500 ezer korona és 500 ezer korona tanári pótlék. Az 1927 januárjában bevezetett új pénzben 395 pengő lett a havi illetménye, ami 1928-ra 440 pengőre emelkedett, s ehhez negyedévenként 471 pengő lakáspénz is járt. A kinevezés után Szegedre költöztek, s a volt vasúti leszámoló palota hatalmas épületében laktak, amelyet 1925-ben kapott meg az egyetem. Itt voltak a bölcsészkar intézetei, de egyetemi tanári lakásokat is kialakítottak benne. A Kerékjártó család, amíg Szegeden éltek, mindig ebben az épületben lakott, idővel ötszobás lakásban (Zerge utca 19.). Már 1926 április végén megszületett első gyermekük, Margit. Július 5-én keresztelték meg a szegedi Kálvin téri református templomban. A keresztanya, Kerékjártó Irén (1881-1953) budapesti polgári iskolai szakfelügyelő és cserkészvezető, a közeli rokonsághoz tartozott. Annak a nagybácsinak a lánya volt, akit valószínűleg Riesz professzorék is felemlegettek a tanszéki vitában, mint az „érdemes magyar családnak generációkkal korábbi tudós tagját”. Ez a Kerékjártó Elek (1847-1925), a család első tanult tagja, ugyanis bölcsészdoktor, polgári iskolai igazgató, tankönyvíró és irodalomtörténész volt. A keresztapai tisztet a keresztanya férje, gróf Festetich Pál (1887-1962) testnevelő tanár és budapesti cserkészfőparancsnok töltötte be. A második gyerek, Béla 1929 szeptemberében született, s szintén a Kálvin téri templomban keresztelték meg. Ebbe a templomba járt egyébként az akadémikus Györfy professzor családja s Riesz Frigyes is. A természettudományi kar 11 professzora közül heten voltak reformátusok.

Kerékjártó Béla 1926. szeptember 1-től asszisztentst is kapott munkája segítésére. A tanársegédként alkalmazott Lipka István (1899-1990) egyébként úpesti születésű volt, s a Kerékjártó család régi ismerőse. Kerékjártó még csak harmadik féléve tanított, amikor 1927. február 23-án pártfogói – Riesz és Haár professzorok – kezdeményezték, hogy a kar terjessze fel ny. rendes egyetemi tanári kinevezésre. Emlékeztettek, hogy már 1924 szeptemberében tudományos munkásságának méltánylásul nyilvános rendes tanárnak jelölték az üresedésben levő tanszékre, de 1925. november 30-án mégis nyilvános rendkívüli tanári kinevezést kapott. Azzal is érveltek, hogy a három eltelt félév alatt értékes munkát fejtett ki előadásaival és tudományos irodalmi működésével. Változatos tárgyakat adott elő bevezetve hallgatóit a modern felsőbb geometriai kutatásokba: analitikus geometria, ábrázoló geometria, geometriai csoportelmélet, a terület és köbtartalom fogalma, folytonos csoportok. Emellett elemi előadásaival sikeresen szolgálta a tanárképzés céljait is. Ehhez hozzáfűzhetjük Gáll György részletes, szép portréjából Kerékjártó egy volt tanítványának, a későbbi matematikaprofesszor, Kalmár László (1905-1976) szintén matematikus feleségének az emlékezését. Eszerint Kerékjártó előadásai, amelyeket mindig jegyzetek nélkül, fejből tartott, nagyon vonzóak voltak. Fel tudta kelteni tantárgya iránt hallgatói érdeklődését, akik szívesen látogatták kurzusait. Rieszék előterjesztésükhöz mellékeltek Kerékjártó tudományos munkáinak jegyzékét, ami immáron 28 tételt tartalmazott. Bemutatták, hogy a Vorlesungen über Topologie című könyvéről milyen elismerő referátumok jelentek meg külföldi szaklapokban, s az utolsó hat publikációjának (köztük egy angol és négy francia nyelvű) megoldásait is méltatták. Bár javaslatukat a Kar egyhangúlag elfogadta, folytatása azonban nem lett, ezért egy év múlva, 1928. február 28-án újra beadták előterjesztésüket, amelyben a teljeség kedvéért Kerékjártó három újabb tanulmányát is bemutatták, amelyek közül kettőt az MTA III. osztályának ülésén adott elő. Mindezek alapján javasolták a „Tekintetes Karnak, hogy felterjesztésben arra kérje a Nm. Miniszter Urat, hogy Kerékjártó Béla ny. rk. tanárnak ny. rendes tanárrá való kinevezését legfelsőbb helyen kieszközöljni kegyeskedjék”. A soros dékán, Szentpétery Zsigmond 1928. március 19-én a kar újabb egyhangú határozatát pártolólágra újra felterjesztette a kultuszminiszternek. Azzal is érvelt, hogy világhírű tudósunk ezt megérdemli. Annak bizonyítására, hogy ez a világhír nem sablonos jelző, újra felsorolta azokat az egyetemeket, ahol Kerékjártó előadott. Majd hozzátette: „Magyar szíve, érzése azonban hazahívta.” A minisztériumban ősszel készült el a kormányzónak küldendő szöveg, a magas elhatározás tervezete, amelyet Klebelsberg 1928. november 29-én írt alá. Igaz ugyan, hogy az eljárásrend szerint ezt még a minisztertanáccsal is jóvá kellett hagyatni, mégsem világos, hogy a kormányzói elhatározás Kerékjártó nyilvános rendes tanári kinevezéséről miért csak közel egy év múlva, 1929. október 10-én született meg. Nem kizárt, hogy a pénzügyminisztérium támasztott valamilyen nehézséget. Végül is 1929. november 1-től rendes tanári fizetésként 528 pengőt és negyedévenként 520 pengő lakáspénzt kapott.

Kerékjártó 1938-ig tartó szegedi professzorsága idején egyetemi előadásai mellett tanított a Középiskolai Tanárképző Intézetben is. Tagja volt nemcsak az Országos Középiskolai Tanárvizsgáló Bizottságnak, hanem az Országos Tanítóképzőintézeti Tanárvizsgáló Bizottságnak is. 1932-ben és 1933-ban is szemináriumot szervezett A nyílt felületek topológiája címmel professzorok, asszisztensek, néhány középiskolai tanár és tehetségesebb tanítvány számára. 1934 júliusában A geometria megalapozásáról címmel hat előadást tartott a budapesti Középiskolai Tanárképző Intézet által a középiskolai tanárok továbbképzésére rendezett tanfolyamon. 1931-ben a Rockefeller Foundation támogatásával létrejött a Szegedi Természettudományi Kutatási Alap a természettudományi és matematikai kutatások támogatására. Ekkor az erőforrások felhasználásáról, elosztásáról döntő Kutatási Bizottságnak Kerékjártó is rendes tagja lett. A Matematikai és Fizikai Társulatban, amelynek diákkorától tagja volt, 1933-ban választmányi taggá választották. A húszas évek elejétől tagja volt a Deutsche Mathematiker Vereinigungnak. Amerikai tartózkodása idején három tudományos egyesületbe, bizottságba is beválasztották. 1930-ban a Société

Mathématique de France geometriai bizottsága is tagsággal tisztelte meg. Amikor 1933-ban meghalt Haár Alfréd, akkor az ő szerkesztői posztját Kerékjártó vette át a nemzetközi hírű Acta Scientiarum Mathematicarum periodikánál. Az 1933-34-es tanévre a Természettudományi és Matematikai Kar dékánjává választották. Az 1934. május 29-i tanévzáró ünnepélyen a szokásrend szerint, mint a rektort adó kar dékánja ő tartott tudományos előadást „Természeti törvény és matematika” címmel. Gondolatmenete zárásaként megállapította: „Mindig többet és többet ismerünk meg a világból, s ennek során mindjobban belátjuk, mily sok az, amit nem tudunk és nem tudhatunk arról.” Az Istenben boldogult nagy mesterének, nevezett Eötvös Loránd mondását idézte: „Könnyebb volt az Úristennek megteremteni a világot, mint nekünk kifürkészni azt: hogyan?” Ehhez azt fűzte hozzá: „Valóban a génius, mely a világot alkotta s törvényeivel kormányozza, végtelen, s az emberi elme képessége korlátos.”

Tudományos munkásságát a régi szorgalommal és eredményességgel folytatta Szegeden is. Amikor 1934-ben Rados Gusztáv, Tangl Károly, Fejér Lipót és Ortvyay Rudolf akadémikusok az MTA III. osztálya levelező tagjának ajánlották, akkor tudományos dolgozatainak száma már 41 volt. Ezek magyar (13), német (11), francia (10) és angol (7) nyelven jelentek meg. A 28 idegennyelvű tanulmányból hetet hozott a szegedi Acta. A javaslat készítői ajánlásukban többek között ezeket írták: „Kerékjártó egy, az érdeklődés homlokterébe jutott matematikai diszciplínának, a topológiának egyik legkiválóbb és világszerte elismert művelője... A topológia néhány alaptételének tőle származó bebizonyításával, számos más tétel szövevényes bebizonyításának tetemes egyszerűsítésével, valamint a topológiának geometriai, függvénytani, csoportelméleti új és érdekes alkalmazásaival magára vonta a tudományos világ figyelmét annyira, hogy kiváló külföldi egyetemeken vetekedtek abban, hogy őt vendégelőadóul megnyerjék.” Kiemelték 1923-ban, Berlinben megjelent könyvét, mint a felület-topológia első monografikus tárgyalását. A jelölést az osztály támogatta, s az akadémia így 1934. május 14-én levelező taggá választotta.

Szegedi professzorként külföldi útjai, előadásai idővel ritkultak, de tudományos kapcsolatai nem szakadtak meg. 1928 nyarán érdekes matematikus találkozó volt Szegeden. A helyieken kívül eljött több jeles budapesti matematikus, s az USA-ból két professzor a Harvardról. Georg David Birkhoff (1884-1944) és Oliver Dimon Kellogg (1878-1932), akikkel Kerékjártó Amerikában is találkozott, s akik szintén foglalkoztak topológiával is. Ők általánosították Brouwer fixpont-tételét (Birkhoff-Kellogg tétel), amely problémával Kerékjártó is kezdte a pályáját. 1928-ban Kerékjártó az egész szeptembert Olaszországban töltötte. Részt vett Bolognában a nemzetközi matematikai kongresszuson, s előadást is tartott Brouwer általános transzlációs tételéről. (Az első világháború után ez volt az első olyan kongresszus, amelyen a vesztes országok is részt vehettek. Az 1920-as és 1924-es kongresszusokról ki voltak tiltva.) 1929 tavaszán párizsi meghívást kapott. Nyáron Göttingenben és Hamburgban volt tanulmányúton, s novemberben eleget tett a párizsi meghívásnak. A hónap végéig a topológia új problémáiról adott elő a Sorbonne-on. Ezt követően 1930-ban választották francia kollegája, Elie Cartan (1869-1951) támogatásával a Société Mathématique de France geometriai bizottságának tagjává. Részt vett az 1932-es zürichi nemzetközi matematikai kongresszuson, de legközelebb csak 1935-ben ment hosszabb külföldi előadóútra. A közbeeső években a nyarakat is Magyarországon töltötte: 1932-ben és 1933-ban Szilvásváradon, 1934-ben Lillafüreden. 1935-ben pedig telket vásárolt Mátrafüreden. Villát építtetett, s ettől kezdve nyáron ide húzódott vissza. Ebben szerepet játszhatott gyenge tüdejének ápolása is. Megjegyzendő, hogy húgának, a fogász szakorvos Margitnak a férje, Lányi Andor 1933-tól a Mátraházai M. Kir. Horthy Miklós Gyógyintézet (Állami Szanatórium) főorvosa/igazgató-főorvosa volt. Ezekre az évekre esett Kerékjártó dékánja (1933-34) és akadémiai levelező taggá választása is (1934. május 11.). Székfoglalóját 1934. október 8-án tartotta meg Felületek reguláris leképezésének elmélete címmel. 1934 karácsonyára készült el

a topológiát áttekintő cikke, amelynek megírására még 1930-ban kérte fel az Encyclopédie Française geometriai szekciójának szerkesztője, Elie Cartan, a Sorbonne professzora.

Kerékjártó 1929-es hosszabb párizsi előadóját után csak 1935. szeptember 16-án fordult a kultuszminiszterhez (aki ekkor már Hóman Bálint volt), hogy egyrészt szabadságot adjon október 15-től 31-ig, másrészt engedélyezzen 1000 pengő útiutit. Mint írta „A genfi egyetem néhány év óta nemzetközi matematikai előadásokat rendez; ez év őszén az előadások tárgya a geometria és a topológia.” Mellékelte a genfi meghívását, amelyben előadás tartására kérték fel. Ezt azzal egészítette ki, hogy „Az előadások tartama ugyan csak egy hét, de több tanártársammal, kik az összejövetelen részt vesznek, elhatároztuk, hogy a hivatalos program befejezését követő héten további tárgyalásokat folytatunk, melyeknek célja a geometriai tudományok újabb problémáinak beható megbeszélése és egy nemzetközi geometriai terminológiának megalkotása. Erre különösen alkalmat nyújt a genfi összejövetel, mely a meghívó szavaihoz híven a ma élő legkiválóbb geometriákat gyűjti össze.” Ezen kívül megemlíti, hogy Elie Cartan, a Sorbonne professzora, a párizsi Tudományos Akadémia tagja is ott lesz Genfben, akivel az Encyclopédie Française-ban a topológiáról megjelenendő önálló fejezetéről szeretne tárgyalni. A szabadságot megkapta s mellé 500 pengő útiutit, mivel a számvevőség szerint a megfelelő rovaton már csak ennyi keret volt. A következő évben, 1936-ban Kerékjártó ott volt az oslói nemzetközi matematikai kongresszuson, ahol két előadást is tartott: Topologie des transformations, illetve Sur la géométrie hyperbolique címmel. Mindkettő a kongresszus aktájában jelent meg.

1936. június 8-tól került sor a Népszövetség 1922-ben létrehozott Szellemi Együttműködés Nemzetközi Bizottsága párizsi Intézete egyik szekciójának, a művészeti és irodalmi állandó bizottságnak a budapesti ülészakára. Az esemény, amely színvonalas nemzetközi értelmiségi eszmecsere volt, politikai jelentőséggel is bírt. A házigazda Teleki Pál és a magyar szellemi élet különös és rejtélyes alakja, Balogh József (1893-1944) volt. A zsidó származású Balogh a klasszika-filológia tudósa, konzervatív gondolkodó, a francia-angol orientáció híve volt. Bethlen István védnöksége alatt ő szerkesztette a külföld tájékoztatására szolgáló színvonalas francia és angol nyelvű periodikákat (Société de la Nouvelle Revue Hongrie és Society of the Hungarian Quarterly). Az ő szervezőképességét dicséri a Klasszikus műveltség befolyása a mai kor emberére címmel megtartott többnapos tanácskozás, amelyet a művészeti és irodalmi állandó bizottság elnöke, Paul Valéry francia költő, irodalmár és akadémiai tag vezetett. Az Akadémia nagytermében tartott nyitó és záró ülésen valamint az országház delegációs termében folyó tanácskozásokon ott volt Thomas Mann, Johan Huizinga, Jean Piaget, Georges Duhamel, Paul Valéry, s angol, olasz, spanyol, osztrák, román, cseh és jugoszláv írók, tudósok is. A magyarok közül részt vett a tanácskozásokon többek között Teleki Pál, Hóman Bálint, Hankiss János, Bartók Béla, Tormay Cecile, Ottlik György, Eckhardt Sándor, Voinovich Géza és Kerékjártó Béla is. Kerékjártónak ez volt az első találkozása ezzel a nemzetközi szerveződéssel. Kitűnő nyelvtudása, műveltsége, kapcsolatteremtő képessége alapján felfigyelhetek rá a magyar kulturális és tudományos élet vezetői is. Látni fogjuk, hogy ez megnövelhette magabiztosságát, készségét a nemzetközi tudomány- és kultúrdiplomáciában való mozgásra. Naplója tanúsága és 1946-os emlékezése szerint leginkább az állandó bizottság elnökével, Paul Valéryvel barátkozott össze. Egyik írásában Valéry is megemlékezett Kerékjártóról, akivel a topológiáról s Descartes geometriájáról beszélgettek. Valéry meghívta Kerékjártót előadni a következő évi Descartes kongresszusra Párizsba. Kerékjártó pedig Valérynek ajánlotta Descartes et la géométrie moderne című írását. Később többször találkoztak bizottsági üléseken s halálukig leveleztek is.

Kerékjártó 1937-ben már február 25-én szabadságért és támogatásért fordult Hóman Bálinthoz. Nemzetközi kapcsolatainak ápolására vonatkozóan nagyszabású programot vázolt fel az április 15. és május

15. közötti időszakra, s erről a meghívóleveleket is mellékelte. A belgiumi, franciaországi és svájci sűrű programot az Institut des Hautes Études de Belgique intézettel tervezte indítani. Ebbe a brüsszeli egyetemi tudományos továbbképző intézetbe még az előző évi oslói kongresszuson kapta a meghívást. Ugyanott kérte fel előadás tartására Lucien Godeux (1887-1975) az algebrai geometriával foglalkozó liege-i egyetemi professzor. Georges Louis Bouligand (1889-1979) poitiers-i egyetemi tanártól a genfi, 1935-ös topológiai kollokviumon kapott meghívást. A strasbourg-i egyetemre régi kapcsolatának, Elie Cartan professzornak a fia, Henry Cartan (1904-2008) hívta előadni. Genfben a Conférences Internationales des Sciences Mathématiques szervezőbizottságának az elnöke, Rolin Wavre (1896-1949) invitálta újra, de Lausanne-ból is kapott felkérést. Keréjkártó levelében taktikusan külön bekezdést szentelt francia nexusainak: „Legyen szabad megemlítenem Nagyméltóságod előtt, hogy a francia tudományos körökhöz és személyekhez engem sok kapcsolat fűz.” Megemlíti 1929-es előadás sorozatát a Sorbonne-on, az Encyclopédie Française szerkesztőségének, Elie Cartannak, a Sorbonne professzorának, az Institute de France tagjának és Gaston Maurice Julia (1873-1978) professzornak a felkérését is. Útja támogatására a külföldi tudományos mozgalmak céljára szolgáló rovatból 1000 pengő útisegélyt kért. Külföldi kulturális egyezmények kötésére vonatkozóan is tett javaslatot. A kért összeget megkapta felármentes francia és svájci frankban. Az iktatmányon erről Szily Kálmán (1875-1958) államtitkár intézkedett, aki a minisztérium közigazgatási államtitkáráként 1931 és 1942 között a minisztérium nemzetközi kapcsolatait, s tulajdonképpen az egész felsőoktatásügy operatív irányítását kézben tartotta.

Keréjkártó a tervezett teljes programot teljesítette, s június 9-én a részletekről is beszámolt a miniszternek. Megemlítette, hogy a meghívó egyetemek meleg fogadtatásban részesítették: „az egyetemek rektorai, dékánjai, illetve fakultásai által rendezett bankettekben mindenütt hangsúlyozták a magyar tudomány és kultúra iránt érzett érdeklődésüket és nagybecsülésüket.” A francia Tudományos Akadémia ülésén (Descartes konferencia) az elnök üdvözölte az Akadémia nevében. Azt írja, hogy a párizsi egyetem fogadásán alkalma volt a francia tudományos élet sok kiválóságával összejönnie. A genfi előadáson lehetősége volt Piaget professzorral, a Bureau International d'Education elnökével beszélni, aki azt az óhaját fejezte ki, hogy Magyarország vegyen részt az intézet munkásságában. Ezt a kívánságot különösen a miniszter figyelmébe ajánlotta. (Ezt az ajánlást a kormányzat megfogadta, s belépett ebbe a szerveződésbe, ahol egyébként 1938-ban Keréjkártót alelnökké választották.) A belga és svájci folyóiratok felkérték előadásai közzétételére. A Société Royale des Sciences de Liège levelező tagjává választotta.

Az 1937-es évben Keréjkártó már hivatalos pozícióval volt jelen a szellemi együttműködés szervezeti rendszerében. A Genfben székelő Nemzetközi Bizottságnak ugyanis voltak nemzeti tagszervezetei, s a Szellemi Együttműködés Magyar Nemzeti Bizottsága, mint a Magyar Tudományos Akadémia állandó bizottsága működött. Ennek Keréjkártó 1937-től tagja volt. De tagja volt a Szellemi Együttműködés Magyar Nemzeti Bizottsága tankönyvügyi albizottságának is. A nemzeti bizottságok genfi együttes ülésén minden országnak egy képviselője volt. Tormay Cecile 1937 áprilisi halála után Teleki Pál lett Magyarország képviselője. Legtöbbször azonban az elfoglalt Teleki képviselőtében Keréjkártó utazott Genfben a Szellemi Együttműködés Nemzetközi Bizottsága, illetve Párizsba a Szellemi Együttműködés Nemzetközi Intézete ülésére. 1937. július 5. és 9. között Genfben bizonyos sikereket ért el a tudományos közlemények kivételét nehezítő, a tényleges szellemi együttműködést lehetetlenné tevő akadályok elhárításában. Tárgyalási sikerei után 1938-ban a Magyar Nemzeti Bizottság állandó titkárává választották. 1938. július 10. és 22. között Genfben a Bizottság ülésén arról tárgyalt, hogy meg kell oldani a kiadványok szabad forgalmát Magyarország és az utódállamok között, s helyre kell állítani Magyarország és a magyar kisebbségek kulturális kapcsolatait. Ez ügyben a Bizottság kiküldött egy albizottságot, amelynek Paul Valéry és egy koppenhágai professzor mellett Keréjkártó lett a tagja. A Szellemi Együttműködés Nemzetközi Intézete 1938. évi párizsi ülésén érzékelve a népi irodalom és népi művészet iránti érdeklődést, Györffy István

néprajzprofesszor és Kodály Zoltán egy-egy könyve nemzetközi kiadását kezdte szervezni. Indítványozta egy budapesti természettudományi konferencia megszervezését is. Kerékjártó 1939 nyarán még részt vett a Bizottság genfi ülésén, de mivel Magyarország még tavasszal kilépett a Népszövetségből, megszakadt a kapcsolat a Szellemi Együttműködés Nemzetközi Bizottságával is.

Az 1937- és 1938-as évek Kerékjártó Bélának az izgalmas és eredményes tudomány- és kultúrdiplomáciai szerepvállalás mellett sikereket hoztak a tudomány művelésének területén is. Tudományos pozíciója szintén erősödött. 1937-ben jelent meg a szegedi évek munkálkodásának összegzéseként második nagyobb önálló műve. A geometria alapjai I. című 304 oldalas könyvet a Magyar Tudományos Akadémia támogatásával Szegeden adta ki. Ez egy öt kötetesre tervezett sorozat első darabja volt. Alcíme: Az euklidesi geometria elemi fölépítése. Az úttörő műről Kerékjártó első mestereinek egyike, Fejér Lipót professzor ezt írta 1938-ban: „Ebben a műben, amely a magyar tudományos irodalom nagy nyeresége, a Hilbert-féle axiómák alapján részletesen kifejti a Bolyai értelemben vett u.n. abszolút geometriát, a csoportelméleti szempontok erősebb hangsúlyozásával.” Fejér Lipótnak egyébként szerepe volt Kerékjártó állásának, tudományos pozíciójának megváltozásában is.

Ennek lehetőségét az nyitotta meg, hogy a Pázmány Péter Tudományegyetem bölcsészeti karának 1936. február 28-i ülésén bejelentették, hogy Suták József, a felsőbb geometria ny. rendes tanára július 1-én nyugalomba fog vonulni. A kiküldött nyolctagú bizottság Fejér Lipótot bízta meg a javaslatlétellel a tanszék betöltése ügyében. Ő egy 25 oldalas jelentésben bemutatta a Magyarországon illetve külföldön működő elvileg szóba jöhető 21 magyar matematikust. A külföldiek közül elismerően írt például a princetoni matematikai kutatóintézetben dolgozó "tünelményes sokoldalúságú" Neumann Jánosról is. Az itthoniak közül számba vette a más egyetemeken működő professzorokat s a magántanárokat. Mielőtt rátért volna kiszemeltje, Riesz Frigyes bemutatására, Kerékjártót méltatta a leghosszabban. Végül azonban Rieszről állapította meg: „a kiválóak közül is kiválik egy matematikus, akit, ha nézzük tiszta matematikai felfedezései súlyát és ezeknek az idő általi kipróbáltságát, továbbá összes idetartozó érdemeinek sokaságát, ezidőszert senki sem éri utól a többiek közül.” A régi kolozsvári kollégájának, barátjának hétoldalas méltatása után Fejér Lipót azt javasolta, hogy pályázat mellőzésével Riesz Frigyest hívják meg a felsőbb geometria tanszékre. November 4-én a bizottság ezt 7:1 arányban támogatta. A kar azonban 1936. november 26-i ülésén ezt a javaslatot „vita nélkül” 11 igen és 29 nem szavazattal elvetette. Vitában megfogalmazott, leírt ellenérvek hiányában csak egyetlen okra gondolhatunk: Riesz Frigyes zsidó származására, hiszen 1906-ban már tanár volt, amikor megkeresztelkedett. Azt figyeltük meg ugyanis, hogy a budapesti tudományegyetemen az 1930-as években, már a zsidótörvények előtt leszavaztak minden zsidó származású jelöltet. Olyanokat is, akik tulajdonképpen a későbbi, első és második zsidótörvény szerint nem is számítottak „zsidónak”. (Emlékeztetek a világhírű Verzár Frigyes orvos, fiziológus esetére 1932-ben az orvoskaron. Pedig az ő apja még az 1870-es években keresztelkedett meg.)

Ezek után izgalmas igazán a történet folytatása. Egy éves szünet után 1937. november 30-án a kar által kiküldött bizottság újra összeült, s a jelentés szerint „ezúttal is csak egy szó híján, egyhangúlag elhatározta, hogy mármost Kerékjártó Béla szegedi nyilv. r. tanár meghívását hozza javaslatba.” Az eljárásrend szerint Kerékjártó 1938. február 1-én írásban nyilatkozott az esetleges meghívás elfogadásáról. Fejér Lipót ezúttal már csak Kerékjártóról készített egy 5 oldalas javaslatot. Életének és tudományos működésének szakszerű leírása után így folytatta: „világosan kitetszik, hogy ő állandó és intenzív tudományos búvárkodásba merült egyéniség, aki elsősorban eredeti geometriai kutatásaival, de magas szintű monografikus műveivel is kiváló szolgálatot tett a tudománynak... tehetségével nemcsak magának, hanem egyetemének is szép, a régi kolozsvári tradíciókhoz méltó elismerést szerzett a

tudományos világban.” A bizottság a jelentést az 1938. február 25-i kari ülés elé terjesztette, ahol azt titkos szavazással 23 igennel 14 ellenében szótöbbséggel elfogadták. Ismerve a meggyőző előterjesztést megint eltűnődhetünk a 14 ellenszavazat motivációján. Mindenesetre az egyetemi döntést felterjesztették a kultuszminisztériumba, s az egész évben összegyűlt 24 egyetemi tanári javaslatot már Teleki Pál mint új kultuszminister tömbösítve vitte be az 1938. július 12-i minisztertanácsba. Ezután került a kormányzó elé, aki a többi felterjesztéssel együtt 1938. július 28-án aláírta. Kerékjártó pedig augusztus 12-én letette a hivatali esküt. Semmi adatunk nincs arra vonatkozóan, hogy Kerékjártó zsidó származása - beleértve a német megszállás utáni időszakot is - problémát okozott, tematizálódott, egyáltalán ismert lett volna. (Mint említettük az édesanyja izraelitának született s házassága előtt, 26 évesen keresztelkedett meg 1894-ben.) A zsidótörvények után minden közalkalmazottra kötelező származási igazolást a hivatalos iratok között eddig nem találtunk. Maga Kerékjártó Béla 1919-ben, 21 évesen első publikációjánál használta először apja nevének nemesi változatát. Figyelemre méltó azonban, hogy hivatalos eljárás keretében csak a pesti egyetemi tanári meghívás ügymenetének időszakában helyesbítette a polgári anyakönyv 1898-as születési nyilvántartásában édesapjának s édesanyjának a házastárs után viselt nevét a "Kerékjártó" változatra. Nem tudjuk egyértelműen eldönteni, hogy valamilyen módon sikerült-e elfedni anyai ági zsidó származását vagy az 1938 és 1940 közötti időszakban az segítette, hogy Telekinek szüksége volt a szolgálatára. Mindenesetre az első verziót valószínűsíti, hogy a német megszállás után sem szerepel neve a zsidó származásuk miatt nyugdíjazandó egyetemi tanárok listáján.

Kerékjártó az 1938-39-es tanévtől kezdve tehát a Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészettudományi karán a felsőbb geometria nyilvános rendes tanára lett. Családjával Budapestre költözött, a Kis-Svábhegyre a Ráth György utcába, ahol emeletes villalakások voltak kisebb-nagyobb kertekkel. A gyerekeiket beírátták a legközelebb eső állami gimnáziumokba, a Szilágyi Erzsébet leánygimnáziumba, illetve a Verbőczy István reálgimnáziumba. Kerékjártó vezető tanár lett a Matematikai szemináriumban, amelyet Fejér Lipót igazgatott. Változatos előadásokat, kurzusokat tartott: Geometriai csoportelmélet, Analitikus geometria, Projektív geometria, Algebrai geometria, Differenciálgeometria, Gömbgeometria, Topológia, Nem-euklideszi geometria, Matematikai repetitívum, Matematikai proszeminárium. Szép elismerést kapott az Akadémián 1940-ben. Neki ítélte oda a közgyűlés az MTA egyik legnagyobb összegű jutalmát, az 1939. évi Báró Kornfeld Zsigmond-jutalmat a Szegeden még 1937-ben megjelent már említett monográfiájáért, A geometria alapjairól című öt kötetesre tervezett sorozata első kötetéért. A javaslattevő bizottságban az Akadémia mind a három osztálya képviselve volt. A bizottság előadója, Fejér Lipót alapos jelentést készített. Áttekintette Kerékjártó egész addigi tudományos munkásságát az első, 21 éves korában megjelent publikációjától kezdve, kiemelve a fontosabb teljesítményeket. Majd méltatta a díjazandó mű újdonságait. Végül így summázta véleményét: „Kerékjártónak A geometria alapjairól írt műve nagy nyeresége a magyar matematikai irodalomnak. A külföldi tudományos irodalomban is egyedül Forder: Foundations of euclidean geometry című műve hasonlítható Kerékjártó munkájához a geometria megalapozásának általános jellegű kidolgozása szempontjából; de Forder könyve csupán az euklideszi geometria felépítésére szorítkozik, míg Kerékjártó művének eddig megjelent, különben önálló egészet képező első kötete az euklideszi geometria felépítésének keretében már előkészíti a második kötetben kifejtendő nem-euklideszi geometriák hasonló tárgyalását is. A bizottság különösen örvend annak, hogy Kerékjártó geometriai tárgyú monográfiája a magyar irodalomban jelent meg és azokra a vizsgálatokra vonatkozik, amelyek megindulásukat Bolyai János korszakos felfedezésének köszönik.” (Az elnyert jutalom 4700 pengőt tett ki, ennyi volt az alapítvány összegyűlt kamata.)

Kerékjártót 1940-ben más megtiszteltetés is érte. Rados Gusztáv, az MTA tiszteleti, valamint Fejér Lipót és Pogány Béla rendes tagok az Akadémia rendes tagjának javasolták.

Az ajánlás megállapította, hogy Keréjkjártónak a topológia terén nemzetközileg vezető szerepe van. Megemlítették néhány kimagasló eredményét, közte 1923-as német nyelvű könyvét s 1937-es díjazott monográfiáját. A csatolt irodalomjegyzék a levelező taggá választás időpontjához, 1934-hez képest 21 új publikációt tartalmazott. Újdonságként az ajánlás azzal zárult, hogy kiemelték kultúrdiplomáciai tevékenységét is: „Végül utalunk Keréjkjártónak a magyar nemzeti művelődés körül szerzett amaz érdemeire, melyeket mint a nemzetközi szellemi együttműködés magyar bizottságának állandó titkára és mint Magyarország képviselője Genfben a Commission de Cooperation Intellectuelle és Párizsban az Institut de Coop. Int. ülésein sikeres fellépésével szerzett.” A javaslat azonban az osztályülésen nem kapott elég támogatást. Vagy azért mert sokallták volna a Kornfeld-díj mellé még a rendes tagságot is, vagy korainak tartották azt, vagy egyszerűen csak azért, mert ezek a szavazások az akadémián sokszor kiszámíthatatlanok voltak.

Keréjkjártó oktatói munkájának lelkiismeretes ellátása mellett változatlan szorgalommal végezte tudományos munkáját. 1942-ben a római matematikai konferencián ő vezette a magyar küldöttséget. Előadását Topologia dei gruppi di trasformazioni delle superficie címmel olaszul tartotta s egy római matematikai folyóiratban meg is jelent. Az 1944-es májusi – a német megszállás miatt azonban elmaradt – tagválasztó akadémiai gyűlésre készülve Keréjkjártót újra rendes tagnak jelölték. Az ajánlók ezúttal öten voltak: Fejér Lipót, Rybár István és Riesz Frigyes rendes tagok, valamint Ortvy Rudolf és Egerváry Jenő levelező tagok. Az ajánlásból kiderül, hogy az 1940-es eredménytelen jelöléstől számítva 17 új publikációja jelent meg magyar, francia, német és olasz nyelven. Ez azt jelenti, hogy 1934-es levelező taggá választásától számítva összesen 38 tanulmányt közölt. S ami a legfontosabb volt, 1944-ben az MTA adta ki öt kötetesre tervezett A geometria alapjairól című fő művének második kötetét Projektív geometria alcímen több mint 600 oldal terjedelemben.

A világháború alatt távol tartotta magát a politikától. Amikor később, 1949 október elején a professzorokat káderezte a Magyar Tudományos Tanács, s az özvegyek nyugdíjáról is döntöttek, egy nem azonosítható személy Keréjkjártó Béláné neve mellé ezt írta: „Férje ... mindig egészen baloldali polgár volt.” Ezzel kapcsolatban egy adalékot tudunk említeni. A Magyarországra menekült Francia Hadifoglyok Társaságának elnöke, a pesti egyetemen matematikát tanuló Paul Lemaire úgy emlékezett Keréjkjártóra, mint Franciaország tisztelőjére, Paul Valery barátjára, aki rendszeresen ingyen adott neki külön matematika órákat, majd feleségével és leányával együtt teáztak és beszélgettek. Maga Keréjkjártó a háború után az Igazoló Bizottság kérdőívén úgy nyilatkozott, hogy családját – feleségét, két gyermekét és édesanyját – a bombaveszély elkerülése végett már 1944. május 15-én Mátrafüredre vitte. Ő maga pedig az egyetemi előadások befejezése után 1944. október 29-én távozott mátrafüredi nyaralójukba. Naplójából tudjuk, hogy november 19-én, amikor a front elérte Mátrafüredet, akkor az állami szanatóriumba költöztek, ahol hűgának férje volt az igazgató-főorvos. Keréjkjártó januártól tanította a szanatórium alkalmazottainak gyermekeit. Igazoló bizottsági nyilatkozata szerint, amikor ezt a közlekedési lehetőségek megengedték, 1945. március 23-án tért vissza Budapestre, s elfoglalta állását. Április végén az Akadémián is megindult az élet, s a május 30-i nagygyűlésen új tagokat is választottak. Az 1944-ben Keréjkjártót rendes tagnak jelölők fenntartották jelölésüket (Közülük csak a januárban elhunyt Ortvy hiányzott.), s így a nagygyűlés rendes taggá választotta. Az Akadémia megújításáért harcoló Szent-Györgyi Albert tervei kikényszerítése céljából 40 taggal létrehozta a Természettudományi Akadémiát, amelynek Keréjkjártó is tagja lett. A magyar-francia kulturális kapcsolatok ápolására 1945. szeptember 11-én létrehozott Magyar-Francia Társaságnak pedig társelnöke lett Szent-Györgyi Alberttel együtt.

1945 júniusában Keréjkjártó családja Budapestre költözött Mátraházáról. Mivel azonban a Ráth György utcai lakás a harcok során tűzérési tűz miatt lakhatatlanná vált, s berendezése nagyobb részt tönkrement, Kornis Gyula rektor a bölcsészeti kar egyik termét bocsátotta a család rendelkezésére. 1945

szeptemberében magas lázzal, éjszakai izzadással jelentkezett Kerékjártó professzor betegsége, amely jelentős fogyást is eredményezett. Az OTBA központi klinikáján és Ruzsnyák István I. sz. belgyógyászati klinikáján is vizsgálták, s tüdőgümőkört állapítottak meg. November 29-én érkezett a sógora vezetése alatti mátraházai állami szanatóriumba. Svájci barátai a Nemzetközi Vöröskereszten keresztül próbálták segíteni, sőt svájci szanatóriumban helyet is foglaltak számára. 1946. február 11-én idehaza megműtötték, de május 26-án Mátraházán elhunyt. Két nap múlva a gyöngyösi református lelkész a szűk család részvételével református szertartással temette a szanatórium temetőjébe. A református anyakönyvbe mint Dr. vetsei Kerékjártó Béla egyetemi nyilvános rendes tanárt jegyezték be. Végakarata szerint az egyetem és az akadémia csak temetése után értesült haláláról. A szegedi Acta Scientiarum Mathematicarum francia nyelvű nekrológot közölt róla La redaction aláírással. Valószínűleg Riesz Frigyes írta ezt a szép megemlékezést, amely értő módon méltatta Kerékjártó munkásságát, s fájlalta, hogy legkreatívabb korában ragadta el őt a halál, s nem írhatta meg A Geometria alapjairól című monográfiásorozata további darabjait. A Magyar Tudományos Akadémia 1955-ben Császár Ákos szerkesztésében, Henry Grenet fordításában franciául is megjelentette 800 példányban a sorozat első kötetét. Ez 1969-ben a párizsi Gauthier-Villars kiadónál újra megjelent. A második kötet (Projektív geometria) 1966-ban a Magyar Tudományos Akadémia és a Gauthier-Villars kiadó közös kiadásában jelent meg franciául. Kerékjártó professzor hamvait 1957-ben exhumálták, s a budapesti Megyeri úti temetőben édesapja mellé temették. Amikor az 1990-es években újraindult az Akadémiai emlékbeszédek sorozata, 1999-ben Bognár Mátyás készítette el a Kerékjártó tudományos munkásságát érdemben elemző jól dokumentált emlékbeszédet.

Források

A) A családfa elkészítéséhez

1. Anyakönyvi adatok: FamilySearch.org
2. Gyászjelentések: OSZK gyászjelentés gyűjteménye
<https://dspace.oszk.hu/handle/20.500.12346/663648>
3. Budapest Kálvin téri Református Egyházközség anyakönyvei
4. Szegedi Kálvin téri Református Egyházközség anyakönyvei

B) Levéltári források az egyetemek személyzeti döntéseikhez

MNL OL Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

K 636 Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium Levéltára. Egyetemi ügyosztály. Egyetemek, főiskolák és tudományos intézetek 1919-1945

1932-36-1 Kerékjártó Béla

- Habilitációjával,
  - nyilvános rendkívüli, majd nyilvános rendes tanári kinevezésével (szegedi Ferenc József tudományegyetem matematikai és természettudományi kar geometria és ábrázoló geometria tanszék);
  - szolgálati idő beszámításával;
  - szabadságával és tanulmányi útisegély kérelmével kapcsolatos iratok 1921-1937.
- 1937-41-1 Kerékjártó Béla
- a felsőbb geometria tanszék betöltésének ügye a budapesti tudományegyetem bölcsészettudományi karán;
  - Kerékjártó Béla meghívása a tanszékre;
  - szolgálati idő beszámításával;
  - külföldi tudományos utazásaival, szabadságával

kapcsolatos iratok. 1937-1941

Irodalom

- A magyar királyi Ferencz József-tudományegyetem almanachja-i a MCMXXI-XXII. - MCMXXXVII-XXXVIII. tanévre. Szeged, 1922-1939
- Akadémiai tagajánlások 1934. 59-61.
- Akadémiai tagajánlások 1940. 39-44.
- Akadémiai tagajánlások 1944. 46-49.
- Akadémiai tagajánlások 1945. 30.
- Az Újpesti Áll. Főgimnázium értesítője az 1915-1916. tanévről. XI. évf. Újpest, 1916. Fucks Könyvkiadója
- Bajomi Lázár Endre (vál.): *Ego sum gallicus captivus. Magyarországra menekült hadifoglyok emlékezései.* Budapest, Európa Könyvkiadó, 1980. 259-260.
- Bakács György (szerk.): *Országos Orvosi Kamara hivatalos orvosi cím- és közegészségügyi adattára az 1942. évre.* Budapest, 1942.
- Béla de Kerékjártó (La redaction), *Acta Scientiarum Mathematicarum* 11. Szeged, 1946. V-VII.
- Bognár Mátyás: *Kerekjártó Béla (1898-1946). Emlékbeszéd az MTA elhunyt tagjai fölött.* MTA, Bp., 1999.
- Csákány András-Varga Antal: A szegedi egyetemi matematikai intézetek hetvenöt éve. In: *A szegedi tudományegyetem múltja és jelene 1921-1998.* Szeged, 1999. 380-397.
- Filipiak, Alicia: Following Béla von Kerékjártó. The Journeys of a Hungarian Mathematician in the Post-war World. In: Mazliak, Laurent – Tazzioli, Rossana: *Mathematical Communities in the Reconstruction after the Great War. 1918-1928. Trajectories and Institutions. Trends in the History of Science.* 2021. Birkhäuser 277-306. https://doi.org/10.1007/978-3-030-61683-0_10
- Frank Tibor: A patrisztikától a politikáig: Balogh József (1893-1944). In: Erdei Gyöngyi, Nagy Balázs (szerk.): *Változatok a történelemre. Tanulmányok Székely György tiszteletére.* é.n. Budapesti Történeti Múzeum. ELTE BTK Középkori és Korajújkori Egyetemes Történeti Tanszék. 391-404.
- Fráter Jánosné: *A Magyar Tudományos Akadémia állandó bizottságai 1854-1949.* Budapest, 1974. A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának kiadványai 80.
- Gáll György: Béla Kerékjártó (A biographical Sketch). *Teaching Mathematics and Computer Science.* 2005/2/16. 231-263. <https://doi.org/10.5485/TMCS.2004.0055>
- Gáll György: Kerékjártó Béla. In: Nagy Ferenc (főszerk.): *Magyarok a természettudomány és a technika történetében.* Bp., 1992. Országos Műszaki Információs Központ. 266-267. o.
- Jelentés az 1939. évi Báró Kornfeld Zsigmond-jutalom odaitéléséről. *Akadémiai Értesítő* 1940. 204-208.
- Kerekjártó Béla: Paul Valery látogatása Budapesten. *Budapest Magazin* I. évf. 2. sz. 1945. 55-58.
- Kerekjártó Béla: Természeti törvény és matematika. In: *Beszámoló a Szegedi m. kir. Ferencz József-tudományegyetem 1933-34. évi működéséről* (szerk.: Széki Tibor), Szeged, 1933. M. Kir. Ferencz József-tudományegyetem. 120-130.
- Koch, Uwe - Mehnert, Anja: In Memoriam Margit von Kerekjarto. *Psycho-Onkology* 2010. febr. 19. (2.) 224-225. <https://doi.org/10.1002/pon.1700>
- Koch-Gromus, Uwe – Dahme, Bernhard: Nachruf auf Margit von Kerekjarto. *Psychoter Psychosom Med. Psychol.* 2009. 59 (6): 244-245. <https://doi.org/10.1055/s-0028-1090233>
- Kónya Sándor: Az akadémiai tagság összetételének változásai 1945-1949. *Magyar Tudomány* 1989/6. 496-507.

- Kovács I. Gábor: Egy világhírű magyar fiziológus különös pályája. Verzár Frigyes egyetemi tanár életrajzi adattára és életútleírása. *Kaleidoscope Művelődés-, Tudomány- és Orvostörténeti Folyóirat*. Vol. 11. 2021. No. 23. 260-277. <https://doi.org/10.17107/KH.2021.23.260-276>
- Kovács I. Gábor: Magyarországi zsidó és zsidó származású egyetemi tanárok sorsa a holocaust erőterében 1930-tól 1945-ig. *Múlt és Jövő Zsidó kulturális folyóirat* 2014. 4. 91-95.
- Névjegyzéke mindazoknak, akik a M. Kir. József-Műegyetemen 1928. évi június hó végéig oklevelet, absolutoriumot, vagy oklevélhonosítást nyertek.* Budapest, Pátria Irodalmi Vállalat, 1929.
- O'Connor J.J., Robertson E. F.: *Béla Kerékjártó*. MacTutor History of Mathematics Archive, School of Mathematics and Statistics, University of St Andrews, Scotland. Url: <https://mathshistory.st-andrews.ac.uk/Biographies/Kerekjarto/>
- Szentirmay László – Iványi Szabó Éva – Ráczné Moizes Katalin (szerk.): *Szegedi egyetemi almanach 1921-1995*. I. Szeged, JATE, 1996. 333.
- Urbanek, Christina: Zwischen Studierenden und Verwaltungsgeschichte. 87 Jahre zentrale Studienberatung an der Universität Hamburg 1932 bis 2019 (338, 341). In: Nicolaysen, Rainer – Krause, Echart – Zimmermann, B. Gunnar: *100 Jahre Universität Hamburg. Studien zur Hamburger Universitäts Band 1*. Hamburg, Wallstein Verlag, 2021. 321-344.